

નામઃ ડાલી શાહુની મહાવીરભાઈ

મોટીઃ Fmehksh

VENUS

DATE :

PAGE NO. 1

નામઃ ડાલી શાહુની મહાવીરભાઈ

સીમેસ્ટરઃ 1

રોલનંબરઃ 243

PRN NOઃ C0C2025243

વિષયઃ મનોવિજ્ઞાન

પેપર કોડઃ MT-EP5-101

પેપરનું પુસ્તક નામઃ Inclusive Education And
Psychological strategies

→ ૧ (૧). મુલાકાત પદ્ધતિ

પ્રસ્તાવના

સામાન્ય રીતે જો કે જોઈ વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા કોઈ વિશેષ હેતુ માટે આમની સામની અથવા મીટિંગ - મીટિંગ અથવા સામ - સામી કરવામાં આવેલા વાલચીતન મુલાકાત કરવામાં આવે છે.

મુલાકાત એક અભ્યાસ પદ્ધતિ પણ છે અને એક અભ્યાસ સાધન પણ છે. જેની મદદથી મહત્વપૂર્ણ માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવે છે.

મુલાકાતની અંગ્રેજીમાં "Interview" કહેવાય છે. અંગ્રેજી શબ્દ "Interview" એ શબ્દોની અનેકો છે એટલી કે Interview + view = Interview. અંગ્રેજી શબ્દ Interview નો અર્થ છે અંદર અને view નો અર્થ છે જોવું.

મુલાકાત એક એવી પદ્ધતિ છે જેના દ્વારા આપણે અભ્યાસ એકમો (મદદચી) ના એવા અનુભવી અને વિચારી વર્ગને વિષે માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ જેના વિષે આપણને પ્રત્યક્ષ રીતે કંઈ પણ દેખાતું નથી. મુલાકાતની અગત્યતા વિષે આસપોટ ૧૯૫૫ નું કહેવું છે કે "જો આપણે જો મળવા માગીએ છીએ કે લોકો કંઈ રીતે અનુભવી છે, શું અનુભવી છે, શું પાછા રાખે છે, તેના આધારે અને પ્રેરણાઓ કયા પ્રકારની છે, તેઓના કાર્ય કરવાનું કારણ શું છે તે તેઓની જ આપણે કેમ પૂછી ન શકીએ?"

મુલાકાતની વ્યાખ્યા :-

→ " મુલાકાત આમની સામની કરવામાં આવેલ એક પરસ્પર વાર્તાલાપ કે જેમાં એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ પાસેથી અમુક માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે."

- ડેન્જન

→ "મુલાકાત અંતગત બે વ્યક્તિઓ કે વધારે વ્યક્તિઓ વચ્ચે સંવાદ (વાર્તાલાપ) અથવા શાબ્દિક પ્રતિક્રિયાઓ થાય છે."

- ડેડર અને લીડમેન

→ " મુલાકાત ની અર્થ આમની સામની મૌખિક વિચારો નું આદાન- પ્રદાન કે જેમાં મુલાકાત લેનાર એવી પ્રયત્ન કરે છે કે બીજી વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓ પાસેથી તેની માન્યતાઓ, મતો, મનીવલંબ અને વિચારો વિશે માહિતી પ્રાપ્ત કરી લેવામાં આવે."

- મેકીલી અને મેકીની

★ → મુલાકાત પદ્ધતિની વ્યાખ્યાઓ ઉપરથી અમુક લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છેઃ

→ મુલાકાત પદ્ધતિ એ માહિતી એકત્રિત કરવા માટેની એક પદ્ધતિ છે.

→ સામાન્યરીતે મુલાકાત આમની સામની ની પરિસ્થિતિ છે.

→ મુલાકાતમાં મુલાકાતકર્તા દ્વારા માહિતીની નીંધ કરવામાં આવે છે.

→ મુલાકાતમાં પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે તથા લેનારે વિશેષ શાબ્દિક રીતે આપવામાં આવે છે.

મુલાકાત પદ્ધતિના પ્રકારો:-

સામાન્ય રીતે મુલાકાત પદ્ધતિના અનોકી રીતે પ્રકાર પડે છે. પરંતુ સંસ્કૃતિના અભ્યાસમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવા અમુક પ્રકારોની સમજૂતી નીચે મુજબ છે:

૧) અસંરચિત મુલાકાત

" અસંરચિત મુલાકાત એવી મુલાકાત છે જેમાં મુલાકાત સંરચના અગતિથી નક્કી નથી હોતી અને મુલાકાતકર્તાની પોતાની સંરચીયન સમસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે તથા મુલાકાતકર્તાને મુલાકાત પ્રક્રિયાની પરિવર્તન કરવાની પણ સ્વતંત્રતા હોય છે. ઉત્તરદાતાના મનોભાવો અને મનોદશાઓની આવશ્યકતા અનુસાર તે મુલાકાત પ્રક્રિયામાં જરૂરી પરિવર્તન કરવા માટે સ્વતંત્ર હોય છે."

— ડી. એન. શ્રીવાસ્તવ

આ પ્રકારની મુલાકાતના અનોકા નામ છે, જેમ કે અનિયંત્રિત મુલાકાત, અનિર્દેશિત મુલાકાત, અપ્રમાણિત મુલાકાત તથા અમાર્ગદર્શિત મુલાકાત, આ પ્રકારની મુલાકાતમાં મુલાકાતકર્તાને મુલાકાત પર કોઈ નિયંત્રણ નથી હોતું, એટલે કે મુલાકાત કરના પહેલા મુલાકાતની સંરચનાનું નિર્દેશિત મુલાકાત કરતો નથી કરના.

આ પ્રકારની મુલાકાતની ઉપયોગ સામાજિક સમસ્યાઓના અભ્યાસમાં તથા વ્યક્તિગત સમસ્યાઓના અભ્યાસમાં કરવામાં આવી છે. અસંરચિત મુલાકાતમાં મુલાકાતકર્તા પ્રશ્નોની યાદી, મુલાકાતની યોજના, મુલાકાત પ્રશ્નાવલી વગેરે અગતિથી જ તૈયાર નથી કરતો. તે ઉત્તરદાતાની મુલાકાત તેની વચ્ચે જ ઉત્તરદાતાના મનોભાવો અને મનોદશાઓની જાણની આવશ્યકતાનુસાર જ પ્રશ્ન પૂછે છે અને સંરચીયન સમસ્યાની ભાગી માંડતી ઉત્તરદાતા પાસેથી એકઠી કરે

હો. આ પ્રકારની મુલાકાતનું સંચાલન જોવાનું મુલાકાતકર્તા
જો શકી હો જોઈએ સંશોધનનું વિચારવર્તીય જ્ઞાન હો અને
મુલાકાત લેવાની ટીપ્પણીમાં કુશળ હો. કારણ કે વિવેચનાત્મક
મનોભાવો અને મનોદશાઓની જોડણી સરળ નથી. આ
જ રીતે આ પણ સરળ નથી કે સંશોધન સમસ્યાના દરેક
પાસાઓ પર સમગ્રની ધ્યાનમાં રાખીને પ્રશ્નો ઉઠાવી
પૂછવા? આથી આવી મુલાકાતનું સંચાલન અનુભવી મુલાકાત
કર્તા જ કરી શકી હો.

લાભ

પ્રશ્નો પૂછવાની સ્વતંત્રતા

અભ્યાસમાં લેખીતપણે

મર્યાદા

કુશળ મુલાકાતકર્તાની જરૂરિયાત

પૂર્વગ્રહની અસર થઈ શકી

મહત્વના પાસાં અનદોષ થવાની સંભાવના

2] સંરચિત મુલાકાત

"સંરચિત મુલાકાત" જોવી. મુલાકાત હો જોઈએ મુલાકાતની
સંરચના પૂર્વનિર્ધારિત હોય હો અને મુલાકાતકર્તાની સંશોધન
સમસ્યાને લગતા નિશ્ચિત કે ચોક્કસ પ્રશ્નો સિવાય અન્ય પ્રશ્નો
પૂછવાની સ્વતંત્રતા નથી હોવી તથા મુલાકાતકર્તાની મુલાકાતની
પ્રક્રિયાની પણ પરિવારેલ જવાબની સ્વતંત્રતા નથી હોવી.
મુલાકાતકર્તા નિર્ધારિત મુલાકાત પ્રક્રિયા અને નિર્ધારિત પ્રશ્નો
દ્વારા જ ચોક્કસ સમયમાં નિશ્ચય રીતે મુલાકાતની પુરી

શ્રીની માહિતીનું સ્વીકૃતીકરણ કરી રહે."'

— ડા. અમીન. શ્રીવાસ્તવ

આ પ્રકારની મુલાકાતનો અગ્રીક નામ છે જેમ કે - નિયંત્રિત મુલાકાત, નિર્દેશિત મુલાકાત, પ્રમાણિત મુલાકાત, તથા આગેદશોક મુલાકાત. આ પ્રકારની મુલાકાતમાં મુલાકાતકર્તાનું મુલાકાત પર નિયંત્રણ હોય છે.

સંરચિત મુલાકાત પદ્ધતિમાં મુલાકાતકર્તા મુલાકાત લેતા પહેલાં જ પ્રશ્નોનું નિર્માણ કરી લીધે છે. મીડિયામાં આ રીતે અનાવવામાં આવેલી પ્રશ્નાવલીની મુલાકાત અનુસૂચિ કહેવામાં આવી છે. તેમાં તૈયાર કરવામાં આવેલ પ્રશ્નો એક નિશ્ચિત ક્રમમાં હોય છે અને સંસાધિત સમસ્યા સાથે સંબંધિત દરેક પાસાઓને લગતા હોય છે.

મુલાકાતકર્તા આ પ્રશ્નાવલીમાં લખેલા પ્રશ્નોની જ પૂછે છે. મુલાકાત અનુસૂચિમાં પ્રશ્નો આ રીતે તૈયાર કરવા મીડિયો કે પ્રશ્નોના ઉત્તરોથી ગુલાબક માહિતીનું બદલે માત્રાત્મક માહિતી પ્રાપ્ત થાય. આથી મુલાકાતકર્તાએ પોતાની મુલાકાત અનુસૂચિમાં જેવા પ્રશ્નો તૈયાર કરવા મીડિયો જેનો ઉત્તર 'હા', 'ના' કે 'અજર નથી', 'કંઈ કહો ન શકાય' વગેરેના રૂપમાં મીડિયો જેનો ઉત્તર આપી શકાય તેવી રીતે સ્વીકૃતી કરીને ઉત્તરદાતાના જવાબોને અંશમાં ફેરવી શકાય અને માત્રાત્મક માહિતી પ્રાપ્ત થાય. નિશ્ચિત કે સીમિત વિગતોવાળા પ્રશ્નોથી ઉત્તરદાતા પર પણ નિયંત્રણ રહી છે અને દરેક વ્યક્તિને એક સમસ્યા જ પ્રશ્ન પૂછવાની સમીપ સરળ થઈ શકે છે.

સંરચિત મુલાકાતનો સમય, સમયગાળો તથા સ્થળ નિશ્ચિત હોય છે. એટલે કે મુલાકાત ફેરતા વાગ્યે શરૂ થશે, મુલાકાતનો સમયગાળો ફેરતા હશે તથા મુલાકાત ક્યાં સ્થળે લેવામાં આવશે વગેરે પૂર્વે નિશ્ચિત હોય છે. આમ, સંરચિત

મુલાકાતમાં એક પ્રકારની કમબંધ મુલાકાત લેવામાં આવે છે કારણ કે તેમાં મુલાકાતની પ્રક્રિયા અને પ્રશ્નોની કમ નિશ્ચિત હોય છે. મીરાભાઈ આ પ્રકારની મુલાકાતનું સ્વરૂપ વસ્તુની હોય છે આ પ્રકારની મુલાકાતથી મીરાભાઈ ની જે માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે તે અંકોનાં સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. સંરચિત મુલાકાતની માહિતી જ્યારે અંકો ના સ્વરૂપમાં હોય છે જ્યારે આવી માહિતીનું વિશ્લેષણ આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિ દ્વારા સરળતાથી કરી શકાય છે અને આ રીતે વિશ્લેષણીય અને સુધ્ધ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે. જે કે સંપૂર્ણ રીતે દરેક બાબતોની નિયંત્રિત કરવી શકે છે.

સંરચિત મુલાકાતમાં પ્રશ્નો હંમેશા એવા નથી બનાવી શકાતા કે જેનાથી માત્રાત્મક કે સંખ્યાત્મક માહિતી જ પ્રાપ્ત થાય. જે આવું કરવાની પ્રયત્ન કરવામાં આવીને પણ સંશોધન સમસ્યા સાથે સંબંધિત અમુક મહત્વની પાસાઓ કે બાબતો રહેી મળે છે. સંશોધન સમસ્યાની આ બાબતો એવી હોય છે કે જેના માટે એવા પ્રશ્નો નથી બનાવી શકાય છે જેનાથી ગુણાત્મક માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ એવા પ્રશ્નો નથી બનાવી શકાતા જેનાથી માત્રાત્મક માહિતી જ પ્રાપ્ત થાય. આથી મુલાકાતકર્તાઓને બી વિશ્લેષણ માંથી એક વિશ્લેષ પસંદ કરવી પડે છે (૧) તે સંશોધન સમસ્યા સાથે સંબંધિત અમુક મહત્વપૂર્ણ પાસાઓની અભ્યાસ ન કરે અને (૨) તે આ મહત્વપૂર્ણ પાસાઓની બાબતોની લગભગ એવા પ્રશ્નો બનાવી જેનાથી ગુણાત્મક માહિતી પ્રાપ્ત થઈ શકે આ મુશ્કેલીના કારણે અમુક સંશોધનકર્તાઓએ સંરચિત મુલાકાતમાં એક પીથપદ્ધતિ જેને અર્ધ સંરચિત મુલાકાત કહેવામાં આવે છે તેની વિકાસ કર્યો છે. અર્ધ સંરચિત મુલાકાત આમ તો સંરચિત મુલાકાત સાથે મળતી આવે છે. બન્ની વચ્ચે મુખ્ય અંતર માત્ર એક જ હોય છે કે અર્ધ સંરચિત મુલાકાતમાં મુલાકાત અનુસૂચિમાં અમુક એવા પ્રશ્ન હોય છે જેનાથી માત્રાત્મક

નામ: ડાલી ફાલ્ગુની મહાવીરજી.

સહી: *Fraser*

VENUS

DATE

PAGE NO. 8

માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. અને અન્ય પ્રશ્નો દ્વારા ગુલામક
માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે.

તિબ

- પદપાલની ગૌરી આસર
- લક્ષ્મીનાથ
- વિદ્યાસતીય પરિણામ
- માપનમાં ગૌરીના

મથોદા

- નિષ્ક્રિય અભ્યાસ
- પ્રશ્નનિર્માણમાં મુશ્કેલી
- હિમ ઉત્તર મળવાની સંભાવના
- ગૌરી વિષયગીના.

૩] ફેન્ડિન મુલાકાત અંધ - સંરચિત મુલાકાત

આ પ્રકારની મુલાકાતમાં સંરચિત અને અસંરચિત મુલાકાત અને નું મિશ્રિત સ્વરૂપ મેળવેલી છે. આ પ્રકારની મુલાકાતમાં અસંરચિત મુલાકાતના લક્ષણો ગૌરી અને સંરચિત મુલાકાતના લક્ષણો વચ્ચે મેળવેલી છે. આ વિશેષ તાજી કારણે આ પ્રકારની મુલાકાતને અંધ સંરચિત મુલાકાત કહે છે. આ પ્રકારની મુલાકાતનું ગૌરી અન્ય

અભ્યાસનું લક્ષ્ય એવું છે કે તેના દ્વારા અભ્યાસ કરવા માં આવતી સંસીદાન સમસ્યા કોઈ દરના કે પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત હોય છે અને સંપૂર્ણ મુલાકાત આપવા કે પરિસ્થિતિ પર જ કોન્ટ્રોલ હોય છે. આ માટે તેની કોન્ટ્રોલ મુલાકાત કરી છે.

કોન્ટ્રોલ મુલાકાતની વ્યાખ્યા આપતા ડી.એન.પ્રોવાસ્લવ જણાવી છે કે ॥ કોન્ટ્રોલ મુલાકાત એવી મુલાકાત છે જેમાં અધ્યયન કરવામાં આવતી સમસ્યાની કોઈ દરના કે પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધ હોય છે અને મુલાકાત કરતાં તેની વધુમાં વધુ બાબતો મેળવવા માગી છે. તે સમસ્યા ના અધ્યયનમાં સંબંધિત અને અસંબંધિત મુલાકાત એમ બે પ્રકારની પદ્ધતિઓનો પ્રયોગ કરી છે.

૫) જૂથ મુલાકાત

- જૂથ મુલાકાતમાં બે થી વધુ વ્યક્તિઓ હોય છે.
- જૂથ મુલાકાતમાં જૂથ સાથે મળીને લેણી કાર્યો સંપૂર્ણ કરે છે.
- મોટેભાગે ૬-૧૦ લોકો પાસે સુધે જૂથ લેવામાં આવેલ મુલાકાત પદ્ધતિમાં જૂથમાં પણ કરેલા હોય છે.
- જૂથના વિચાર, મનીલાવી અને વતણ સમજવા ઉપયોગી.

૬) ટેલિફોનિક / ઓનલાઈન મુલાકાત

- ફોન, વિડીયો કોલ દ્વારા
- સમય અને અન્ય અર્થે અસરકારક છે.
- મોટેભાગે સર્વેમાં પાંચ રીતે ઉપયોગમાં લેવાયા છે.

લાભ

- વ્યક્તિ નો લાભો, લાગણીઓ, લાભો, માન્યતાઓ વગેરેમાં સ્વાસ્થ્ય માટે મુલાકાત ઉપયોગી બને છે.
- વ્યક્તિગત મુલાકાતને પરિણામે સાચી માહતી મેળવી શકાય છે.
- સ્ત્રીઓ આરો વિસ્તૃત માહતી મેળવી શકાય છે.
- સાક્ષર લેખક નિર્દેશણ સ્ત્રીઓ બધી જ કક્ષાની વ્યક્તિઓ પાસેથી વિગતો મેળવી શકાય છે.
- વ્યક્તિના વર્તન નું અવલોકન કરવાની તક પણ મુલાકાત દરમિયાન મળી છે.
- મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિઓ માગેલોન આપી શકાય છે.
- મુલાકાત લેનારની પણ શીખવાની તક મળી છે.
- સ્વાસ્થ્ય પાત્રના વ્યક્તિત્વના મૂલ્યાંકન માટે પણ પદ્ધતિ છે.
- મુલાકાત લેનારની પણ શીખવાની તક મળી છે.
- સ્ત્રીમાં અમૂલ્ય અને સૂક્ષ્મ બાબતોની નોંધ પણ કરી શકાય છે.
- પુરૂષ દરેક પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ પદ્ધતિમાં મેળવી શકાય છે.

મર્યાદા

- પ્રાપ્ત માહિતી તરત જ ના નીંદાય તો ભૂલી જવાની શક્યતાઓ વધી જાય છે.
- મુલાકાત સમયે આ પક્ષતિ અચાંજ સાબિત થાય છે.
- મુલાકાત પક્ષતિ વધુ સમય માંગી લે છે.
- આ પક્ષતિ માં મુલાકાત દ્વારા મૂલ્યાંકન શક્ય છે, માપન નથી.
- મુલાકાત લેનાર નિષ્ણાંત અને અનુભવી ન હોય તો મુલાકાત નો ફેવુ વ્યર્થ જ આવે નહિ.
- ગુણાત્મક માહિતી મેળવવા માટે જ આ પક્ષતિ ઉપયોગી છે.
- અભ્યાસ પાત્ર અપ્રમાણભૂત, અપ્રમાણિક અને અવિધસનીય માહિતી આપે તો પણ પક્ષતિ નિષ્ફળ જાય છે.
- મુલાકાત લેનાર વ્યક્તિ મુલાકાત આપનારના ડોહા, શિક્ષણ દેખાવ, ચપલતા, મુલાકાતની ખંડ વર્ગીયી ખોટી રીતે પ્રભાવિત થઈ જાય છે.
- લેનારો ઊલટું પણ જોઈ શકે જો તે પરિસ્થિતિમાં સાચી માહિતી મેળવવાની શક્યતાઓ ઘટી છે.
- મુલાકાત લેવાની છે તે વ્યક્તિ દરેક વખતે મળે જ જો શક્ય જનનું નથી.

(2) પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ

પ્રસ્તાવના

પ્રશ્નાવલી વાતેનિક સંશોધનમાં માહિતી શ્રેષ્ઠીત કરવાનું અને સંશોધન સમસ્યાઓનું અધ્યન કરવાનું ધણું પ્રચલિત અને લોકપ્રિય સાધન છે.

પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ શૈક્ષણિક મનીવિજ્ઞાનની એક મુખ્ય પદ્ધતિ છે. આ પદ્ધતિમાં પ્રશ્નોની એક લાંબી યાદી તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેને પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે. પ્રશ્નાવલી એક એવા પ્રશ્નોની હારમાળા હોય છે જેમાં સંશોધન સમસ્યા સાથે સંબંધિત કેટલાક પ્રશ્નો આપવામાં આવ્યા હોય છે જેને ધ્યાનપૂર્વે વાંચીને ઉત્તરદાતા લેનાર જવાબ પીતાના અનુભવના આધારે આપે છે અને ત્યારબાદ તે પ્રશ્નાવલી સંશોધનકર્તાની પરત કરે છે.

મોટાભાગી પ્રશ્નોની એક પુસ્તિકાના રૂપમાં આપી દેવામાં આવે છે જેને પ્રશ્નાવલી પુસ્તિકા (questionnaire booklet) કહેવામાં આવે છે.

વ્યાખ્યા

"સામાન્ય રીતે પ્રશ્નાવલી એક એવું સાધન છે જેમાં એક ફોર્મેની મદદથી ઉત્તર આપવામાં આવે છે તથા જેની ઉત્તરદાતા ક્વયં ભરે છે."

— ગુડે તથા હાટ્ટ

"મોટા ભાગી એવા કોઈપણ સાધન માટે 'પ્રશ્નાવલી' શબ્દની પ્રયોગ કરવામાં આવે છે જેમાં એવા પ્રશ્નો હોવાથી હોય છે જેની ઉત્તર વ્યક્તિ પોતે આપે છે"

— એફ. એન. કરલિંગર

સહી: *Amelabhi*

→ પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિની વ્યાખ્યાઓ ઉપરથી અમુક લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે:-

પ્રજ્ઞાવલીમાં પ્રશ્નોની કો અથવા હારમાળા હોય છે એ જોવાની છે જ્યારે સંબંધિત સમસ્યાના પરિવર્તન માપન કરવા માટે તે પરિવર્તન સાથે સંબંધિત કેટલાક પ્રશ્નો એક સાથે તૈયાર કરવામાં આવે છે તો જ્યાં પ્રશ્નોની હારમાળાની પ્રજ્ઞાવલી હોવામાં આવે છે.

પ્રજ્ઞાવલી એક વિશેષતા એ પણ છે કે તેની ઉત્તરદાતા પોલી જ હોય છે તથા પુસ્તિકામાં દર્શાવેલ પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ પોલી જ આપે છે, એટલા માટે પ્રજ્ઞાવલીની સ્વ-રિપોર્ટ માપન પણ કરવામાં આવે છે.

પ્રજ્ઞાવલીની એક ફીચ ના રૂપમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે જેમાં પ્રશ્ન, તેના ઉત્તરો માટેના વિકલ્પો અને ઉત્તર માટે જગ્યા, ઉત્તરદાતાનું નામ, સરનામું, લાયકાત વગેરે લખવા માટે પણ પર્યાપ્ત જગ્યા હોય છે.

→ પ્રજ્ઞાવલીના પ્રકારો વિશાળી ના મતે અલગ-અલગ દર્શાવ્યા છે જે નીચે મુજબ છે:-

- લુન્ડબર્ગ ના મત અનુસાર પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિના બે પ્રકાર હોય છે. 1 માહિતી સંબંધી પ્રજ્ઞાવલી 2 મનાવલણ સંબંધી પ્રજ્ઞાવલી

પી.વી. યંગ ના મત અનુસાર પ્રજ્ઞાવલી ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલ વિગતો કે પ્રશ્નોની આધારે પ્રજ્ઞાવલીના બે પ્રકાર દર્શાવ્યા છે. 1] બંધ પ્રશ્નોવાળી પ્રજ્ઞાવલી 2] ખુલ્લા પ્રશ્નોવાળી પ્રજ્ઞાવલી.

પી.વી. યંગે જે પ્રજ્ઞાવલીની રચનાના આધારે પ્રજ્ઞાવલીના અન્ય બે પ્રકાર બતાવ્યા છે. 1] સંરચિત પ્રજ્ઞાવલી

2. આસરણેત્ર પ્રશ્નાવલી :-

- કર્તવ્યગતિ અને પદ પ્રશ્નાવલીની બે પ્રકારની દર્શાવ્યા છે 1) નિશ્ચિત છે સીમિત વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી 2) વિસ્તૃત વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી.
- રીલી અનુસાર રીક્ષાપિઠ મનીવિજ્ઞાન માં જેટલી પણ પ્રશ્નોની ઉપયોગ કરવામાં આવી છે અને બીજામાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે. 1) ખુલ્લા સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી અને 2) બંધ સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી.

1. નિશ્ચિત અથવા સીમિત વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી :-

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીની બંધ પ્રશ્નાવલી પણ કોઈવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નાવલીની વિગતો કે પ્રશ્નોનું સ્વરૂપ એવી રીત નું હોય છે કે જેની ઉત્તર સીમાબદ્ધ અથવા નિયંત્રિત હોય છે.

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં પ્રત્યેક પ્રશ્ન કે વિગતના અમુક નિશ્ચિત ઉત્તરી રજવાળી આપી દેવામાં આવે છે. અને આજ-જવાબીમાંથી પસંદ કરીને ઉત્તરદાતા પોતાની પ્રતિક્રિયા આપે છે. અહીંયા આપેલ વિકલ્પોમાંથી જ ઉત્તરદાતાએ જવાબ આપવાની હોય છે.

ઉદાહરણ:- શ્રેયસ્વી પરંપરાગત કથાઓ / લોકકથાઓ વાંચી કો?

- (A) હા
- (B) ક્યારેક
- (C) ભાર્યેજ
- (D) ના

આમ, બંધ પ્રશ્નાવલીમાં ઉત્તરદાતાએ આપવામાં આવેલ વિકલ્પોમાંથી પોતાની જવાબ પસંદ કરવાની હોય છે. આ વિકલ્પોમાંથી કોઈ એક જવાબ દરેક ઉત્તરદાતા માટે ઉત્તર સરખો

પણ ડોઈ શકે તા કો લોજવાળ વારમાં ન પણ ડોઈ શકે
અમને અમોં પણ ન લગી શકે કે અમોંજ સરખી ઉતર
હરેક ઉતરવાના અમોં.

નિશિત કે સીમિત વિગતવાળી પ્રજ્ઞાવાલીનો સંજ્ઞાનામૂલક
પ્રયોગે કરવા માટે અમુક પૂર્વધારણા કરવામાં આવે છે, જે
નીચે મુજબ છે:

નિદર્શ અમોં કે અભ્યાસમાં સામેલ કરવામાં આવેલ વ્યક્તિ
અમોં સમૂહ પ્રજ્ઞાવાલીના વિષય-વસ્તુ થી સારી રીતે પારિચિત
હોવા જોઈએ.

સંશોધનક્ષેત્રો અગાઉથી અે ખબર હોવી જોઈએ કે નિદર્શ
કારા આપવામાં આવનાર સંભવિત ઉત્તરોનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ
કેવું હશે. જેમ કે દારૂ કે સંશોધનક્ષેત્રો રાજકીય પક્ષો પ્રત્યે
વ્યક્તિઓના મનાવલણની અભ્યાસ કરી રહી છે, તો આવી
પરિસ્થિતિમાં સંશોધનક્ષેત્રો ખબર હોવી જોઈએ કે વ્યક્તિઓ
કારા આપવામાં આવનાર ઉત્તર અમુક મુખ્ય રાજકીય પક્ષો
જેવા કે કોંગ્રેસ, ભારતીય જનતા પાર્ટી પક્ષ વગેરે સુધી
સીમિત રહેશે.

લાભ

1. સ્કોરિંગ સરળ
2. ઉત્તર આપવામાં સરળતા
3. સમયની બચાવ

નામ : ડાલી ફાલ્ગુની મહાવીરભાઈ

સહી : Fmabke

VENUS

DATE

PAGE NO 16

મર્્યાદા

1. સ્વંગલ વિચારો બાળી શકાય નહિ.

2. સીમિત વિસ્તારી

(2) વિસ્તૃત - વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીની ખુલ્લી પ્રશ્નાવલી પણ હોઈ છે. આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં ઉત્તરદાતા આપવામાં આવેલ પ્રશ્નોની જવાબ પોતાના શબ્દોમાં આપી છે. અહીં સંશોધનકર્તા દ્વારા પ્રશ્નોના જવાબ માટે કોઈ પ્રતિરૂપિયા વિહિન આપવામાં આવતા નથી. ઉત્તર દાતા આપવામાં આવેલ પ્રશ્નોની લાંબી ની, તેની સમજૂતી તેના ઉત્તર પોતાના શબ્દોમાં પ્રશ્નોની નીચી આપવામાં આવેલ આવી જગ્યામાં લખી છે.

આ પ્રકારના પ્રશ્નોમાં ઉત્તર તે સ્ત્રી પંક્તિમાં હો અસ્થી અધિક પંક્તિઓમાં આપી શકે. આ પ્રકારના પ્રશ્નો નીચી મુજબ હોઈ શકે.

ઉદાહરણ : છોકરીની અને લોકસંસ્કૃતિની આકારી પેઠી સુધી સાચવવા શુક્રયું મેદ/અ?

આમ, સ્પષ્ટ છે કે વિસ્તૃત વિગતવાળા પ્રશ્નોમાં ઉત્તરદાતા દ્વારા આપવામાં આવેલ ઉત્તરોના આધારે તેના કારણે અને સંદર્ભ ની પણ જાણર પડે છે.

(3) સંરચિત પ્રશ્નાવલી

સંરચિત પ્રશ્નાવલી સામાજિક સ્વર્ણમાં આપવા સંશોધનમાં વિચારોમાં લેવાની સ્ત્રી પ્રશ્નાવલી છે જેની રચના વાસ્તવિક અભ્યાસ શરૂ થતા પહેલાં જ કરી લેવામાં આવી છે અને સામાજિકરીતે

મેટીઃ Fmclabhi

ત્યારબાદ તેમાં કોઈ પરિવર્તન નથી કરવામાં આવ્યું. આ પ્રકારની પ્રજ્ઞાવલી ની વ્યાખ્યા પણ છે.

વ્યાખ્યા:- "સંરચિત પ્રજ્ઞાવલી એક એવું સાધન છે જેમાં નિશ્ચિત, મૂલ્ય અને મૂલ્ય નિર્ધારિત પ્રજ્ઞા ડીપ છે. અને પ્રજ્ઞા મૂલ્ય લક્ષ્ય જે લી સ્થળ પર પ્રજ્ઞાનું નિર્માણ નથી કરવામાં આવ્યું" - **પી.વી. યંગ**

→ **ક્રમબદ્ધીઃ** - આ પ્રકારની પ્રજ્ઞાવલીમાં પ્રજ્ઞાના ક્રમ નક્કી હોય છે. અને સમસ્યાના અભ્યાસ પહેલાં જ પ્રજ્ઞાનું નિર્માણ કરી લેવામાં આવ્યું હોય છે. આ પ્રજ્ઞાવલીના પ્રજ્ઞા મૂલ્ય પ્રકારના હોઈ શકે છે તથા એક પ્રકારના પણ હોઈ શકે છે.

→ **વિશાળ અભ્યાસના ક્ષેત્રમાં ઉપયોગીઃ** - આ પ્રકારની (સંરચિત પ્રજ્ઞાવલી) ની ઉપયોગ વિશાળ અભ્યાસ ક્ષેત્રમાં કૈદ્યોની વ્યક્તિઓ પાસેથી પ્રાથમિક માર્ગી એકઠી કરવા માટે તેની ઉપયોગ કરવામાં આવી છે.

સંરચિત પ્રજ્ઞાવલીમાં જે પ્રજ્ઞા ની સમાવેશ કરવામાં આવી છે તે એકદમ નિશ્ચિત, ક્રમબદ્ધ અને સ્પષ્ટ હોય છે તથા દરેક ઉત્તરદાતા માટે પ્રજ્ઞાનું સ્વરૂપ સમાન હોય છે. તેના પરિણામો આવી પ્રજ્ઞાવલી દ્વારા પ્રાપ્ત કિર્તીનું લગીજરલ કરવું થતું સરળ પદ્ધતિ છે. સામાન્ય રીતે કોઈ સમૂહની સામાજિક - આર્થિક વિશીષતાઓના અભ્યાસ માટે તથા વધીવધી સ્તરી પરિવર્તન કરવાના હેતુથી વ્યક્તિના સૂચનો મળવા માટે આ પ્રકારની પ્રજ્ઞાવલીનો ઉપયોગ કરવામાં આવી છે.

આ સિવાય આ પ્રકારની પ્રજ્ઞાવલીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે જેમાં મદદથી, સ્વાસ્થ્ય, ઝેન કલ્યાણ, પરિવાર - કલ્યાણ, અન્ય સંબંધી સંબોધન, રહીશી

નામ : ડાલી ફાલ્ગુની મહાવીરભાઈ

VENUS

DATE

PAGE NO. 18

સાહેબ : Amalabhi

કરણીની સ્થિતિ, જાણક - અર્થ, રૂડીલાંકીય સમસ્યાઓ, વહીવટી નીતિઓ વગેરે વિષે માહિતી એકઠી કરી શકાય છે.

લાભ.

- પીતાના ગત કાળાવવાની અભિવ્યક્તિ

- ગરબે કાળાકારી સાબળ થાય છે.

સંયોદાઓ

- વસ્તુલક્ષિતાની અભાવ. એકસ નિમિત્ત પર ના આવી શકાય.

- માહિતી એકત્રિત કરવામાં વધારે સમય માંગી લે છે.

(4) અસંચિત પ્રશ્નાવલી

- વ્યાખ્યા :

ડીટ ના મત અનુસાર :- " અસંચિત પ્રશ્નાવલી એવી પ્રશ્નાવલી છે જેમાં અમુક નિશ્ચિત વિષય - ક્ષેત્રોમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યા હોય છે. અને આ વિષયો વિષે મુલાકાત દરમિયાન જ માહિતી મેળવવામાં આવી છે. અ

- પરંતુ આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં પ્રશ્નનું સ્વરૂપ અને એક નક્કી કરવામાં સંરોધનકર્તાની દલીલ સ્વતંત્રતા હોય છે."

- પી.વી. ચૌગ જણાવે છે કે " અસંચિત પ્રશ્નાવલી - મુલાકાત નિર્દેશિકાની સમાન હોય છે. આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં પ્રશ્નોનું નિર્માણ પહેલેથી નથી કરવામાં આવતું. તેમાં માત્ર વિષય જ લખેલો હોય છે જેના આધારે માહિતી એકત્રિત કરવામાં

નામઃ ડાભી ફાલ્ગુની મહાપીરનાઈ

સદીઃ Fmelaishi

VENUS

DATE

PAGE NO

19

આવી છે.

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં માત્ર એ વિષયોની જ ઉલ્લેખ હોય છે જેના વિષે ઉત્તરદાતા પાસેથી માલ્લી પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે.

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીની ઉપયોગ મુલાકાત પદ્ધતિમાં કરવામાં આવી છે. આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલી ત્યારેજ લાભદાયક સાબિત થાય છે જ્યારે અભ્યાસનું કૌંસ સીમિત હોય તથા પ્રત્યેક ઉત્તરદાતા સાર્થક સંપર્ક સ્થાપિત કરવા શક્ય હોય.

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં સંશોધનકર્તા પ્રશ્નોની સંખ્યામાં વધારો-ઘટાડો કરી શકે છે. પ્રશ્નોની ક્રમ બદલી શકે છે તથા પ્રશ્નાવલી ભરાવવાની સમયગાળા પલ પોતી જ નક્કી કરી શકે છે. આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલી અસંરચિત રહેવા માટે કોલાય છે કારણ કે તેની રચના નિશ્ચિત નથી હોતી કારણકે સંશોધનકર્તા ને સંશોધન કરતી વખતે આ પ્રશ્નાવલીમાં પ્રશ્નો બનાવવાની તથા વધારવાની સંપૂર્ણ છૂટ હોય છે.

વ્યક્તિ અનુભવી, માન્યતાઓ, મનાવવાની, સીડીના દસ્તકીયા તથા વિચારો સાર્થક સંબંધિત સમસ્યાઓના અભ્યાસ માં આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલી ઉપયોગી છે. જો કે અમુક સંશોધન વૈજ્ઞાનિકો આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીને પ્રશ્નાવલીની એક પ્રકાર નથી ગણતા, પરંતુ મુલાકાત પદ્ધતિની એક આધાર ગણે છે.

(5) ચિત્રમય પ્રશ્નાવલી

સામાન્યરીતે પ્રશ્નાવલીની ઉપયોગ માત્ર શિક્ષિત સમૂહ માટે કરવામાં આવી છે, પરંતુ એ કોઈ સમૂહ આવી શિક્ષિત છે અની વળી અર્ધી તેઓની સાર્થક કોઈ કારણોસર પ્રત્યક્ષ સંપર્ક સ્થાપિત કરવા મુશ્કેલ છે તો આવી પરિસ્થિતિમાં ચિત્રમય

પ્રશ્નાવલી દ્વારા માહિતી ઓછી કરવાની પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. આવી પ્રશ્નાવલીમાં પ્રત્યેક પ્રશ્નો બહુ સરળ રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે.

અને તેના સંભાવિત ઉત્તરોની જગ્યાએ વિભિન્ન ચિત્રો આ રીતે દર્શાવવામાં આવે છે કે જેથી ઉત્તરદાતા ચિત્રોના આધારે ખોટાના ઉત્તર સામે સરળતાથી ચિદન કે ટીક કરી શકે.

ઉદાહરણ:- પ્રશ્ન આ પ્રકારનો છે કે તમે ભારતીય ભીજન વધારે પસંદ કરી છો કે ફાસ્ટ ફૂડ ?

હવે તે પ્રશ્નોની નીચે ભારતીય ભીજન તથા ફાસ્ટ ફૂડ નું ચિત્ર દોરેલું દર્શાવવામાં આવે છે અને ઉત્તરદાતા સરળતાથી કોઈ ઓછ પર ચિદન લગાવીને ખોટાની પસંદગી અભિવ્યક્ત કરે છે. બાળકોના મનોવલણો અથવા અભિગમોની અભ્યાસ કરવામાટે પણ આવી પ્રશ્નાવલીની ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

6. મિશ્રિત પ્રશ્નાવલી

મિશ્રિત પ્રશ્નાવલી એવી પ્રશ્નાવલીની ક્ષેત્રમાં આવે છે જેમાં કોઈ ઓછ પ્રકારના પ્રશ્નો ન હોવા અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો હોય છે. આવી પ્રશ્નાવલીમાં બંધ પ્રશ્નો, ખુલ્લા પ્રશ્નો, ચિત્રમય પ્રશ્નો, સંરચિત પ્રશ્નો, અસંરચિત પ્રશ્નો, લગેરીમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના પ્રશ્નો હોય છે.

કોઈ વિશેષ માહિતી અથવા વિચાર પ્રાપ્ત કરવા માટે જે પ્રકારના પ્રશ્નોની સૌથી અધિક ઉપયુક્ત માનવામાં આવે છે તેના આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. હકીકત આ છે કે સામાજિક માહિતી ઓછી જરૂર અને વિવિધતા - પૂર્ણ હોય છે કે કોઈ ઓછ પ્રકારના પ્રશ્નો દ્વારા જ તેની અંકેશ કરવી ઘણું કઠિન કાર્ય છે. વિષયનું વ્યાપક અને ગહન અધ્યન કરવા માટે મિશ્રિત પ્રશ્નાવલીની ઉપયોગ કરીને જ

નામ: ડાલી ફાલ્ગુની મહાવીરભાઈ

VENUS

DATE:

PAGE NO. 21

મહી: Amulbhai

વિદ્યાર્થીય માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેથી જ સામાજિક સર્વશ્રેય તથા સંશોધનમાં મિશ્રિત પ્રશ્નાવલીની ઉપયોગી સીધી વધુ થાય છે.

7. બંધ સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી

- બંધ પ્રકારની પ્રશ્નાવલી જવાબ પૂર્વે નિર્ધારિત હોય છે.

- જવાબદારી માત્ર આપેલા વિકલ્પોમાંથી પસંદ કરવી પડે

ઉદાહરણ:- ડા, ના / સાચું, ખોટું / બહુ વિકલ્પો માં જવાબ આપવાના હોય છે.

8. ખુલ્લા સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી

- જવાબદારીની પાંત્રની રીતે જવાબ લખવાની મુક્તતા.

ઉદાહરણ :- "તમારી વાંચન સમસ્યા વિશે વિગત આપો!"

પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિના લાભ :

- ઓછા સમયમાં વધુ માહિતી :- ટૂંકા સમયમાં વધારે માહિતી મેળવી શકાય છે, કારણ કે ઘણા જવાબદાર વ્યક્તિઓ ઓછાસાથે જવાબ આપી શકે છે.

- વિજ્ઞાન સમુદાયના અભ્યાસમાં ઉપયોગી :- ઓછા સાથી ઘણા લોકો સુધી પ્રશ્નાવલી પહોંચાડી શકાય છે. દૂર સ્થિત લોકો પાસેથી પણ સરળતાથી માહિતી મેળવી શકાય છે.

- ઝડપી અભ્યાસ પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ દ્વારા થઈ શકે છે જેમાં ઓછાસાથે ઘણા લોકો પાસે પહોંચે છે, ઓછો ટૂંકા સમયમાં વધારે માહિતી ઓછા થઈ શકે છે.

- શ્રીદેવી અર્ચઃ - પ્રશ્નાવલી. હોવાની પદોચ્ચાની અર્ચ ખૂબ શ્રીદેવી હોય છે. તેથી આ પદ્ધતિ સસ્તી પડે છે.
- સરળ અને સુવિદ્યાજનક પદ્ધતિઃ - બીજી પદ્ધતિની સરખામણીમાં પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ સરળ છે. દાખાં લોકો પાસેથી માહિતી એકસાથે અને સરળતાથી મેળવી શકાય છે.
- વિશાળ સમુદાયના અભ્યાસમાં રિપોર્ટીંગઃ - એક સાથે દાખા બધા લોકો સુધી પ્રશ્નાવલી પહોંચાડી શકાય છે તેના કારણે વધુ અને સરળતાથી મેળવી શકાય.

પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિની મર્યાદાઓ

- પ્રશ્નો બનાવવામાં મુશ્કેલી ઃ

સારા પ્રશ્નો તૈયાર કરવા એ મુશ્કેલ કાર્ય છે. પ્રશ્નો કદ તમામમાં લખવા તે પ્રશ્નો કોઈ રીતે પૂછવા તે એક પડકાર છે. આથી પ્રશ્નોના કારણે જવાબ પોંચ રીતે મળી શકતા નથી જેના કારણે સંશોધનની વિશ્વસનીયતા ઘટી શકે છે.

- શિક્ષિત લોકો સુધી મર્યાદિત

પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ એ શિક્ષિત લોકો સુધી જ મર્યાદિત છે. પ્રશ્નો લોકોની તેની ઉત્તર આપવાના હોય છે તેના કારણે અશિક્ષિત લોકો જ પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ ભરી શકે છે. અશિક્ષિત અથવા એકદમ શિક્ષણ ઘરાપતા લોકો પ્રશ્નાવલી સારી રીતે સમજી શકતા નથી.

- અધુરી માહિતી

દાખા વખત ઉત્તરદારના કારણે પ્રશ્નોની સંપૂર્ણ જવાબ આપતા નથી, તેથી અનુક્રમ પ્રશ્નો આવી કોડી દે છે.

પરિવાર સંસાધનની અછૂતી માહિતી મળી છે.

- અસ્પષ્ટ લખાણ

કેટલાક જવાબદારની હસ્તાક્ષર અથવા લખાણ સ્પષ્ટ ન હોય, એટલી જવાબ વાંચવામાં મુશ્કેલી પડી છે. ખાસ કરીને ખુલા પ્રશ્નો આ સમસ્યા વધુ થાય છે.

- ઊંડા અભ્યાસમાં મુશ્કેલી

પ્રશ્નાવલી વડે વ્યક્તિના વિચારો, વલણો અને અનુભવો ની ઊંડાણપૂર્વક મેળાવા મુશ્કેલ રહી છે. અને વ્યક્તિગત સ્પષ્ટતા ન મળવાથી સંસાધન અને ઉપરદબ્બકું રહી મર્ય છે.

- ભાવનાત્મક ઉત્તેજનાનો અભાવ

પ્રશ્નાવલીમાં સંસાધક સીધી-રીતી ઉત્તરદાતા સાથે સંપર્ક માં નથી રહેતી. એટલી જો ભાવનાત્મક પ્રેરણા આપી શકાતી નથી. અને પરિવારની કેટલાક પ્રશ્નોના જવાબ સચોટ રીતે મળતા નથી.

- પ્રતિસાદની સમસ્યા

પ્રશ્નાવલી પાછી મેળવવામાં દબાવીને મુશ્કેલી પડી છે. દરેક વ્યક્તિ જવાબ આપતા નથી. તેના કારણે સરેરાશ 25-30 % જેટલી જ પ્રશ્નાવલીઓ પાછી મળતી હોય છે.